

njevcima koji na ovim našim prostorima djeluju više od 800 godina, a što se posebno odnosi na bosanske franjevce. Kao jedan od tih bosanskih franjevaca koji su svojim djelovanjem, svojom živom vjerom u Boga i svojom ljubavi prema Bosni i njenim stanovnicima, svejedno kojega oni svjetonazora bili, a posebno prema svome hrvatskome narodu, fra Luka je ovom knjigom ponudio žive primjere nasljedovanja i štovanja sv. Franje i pokazao na koji način je bilo moguće, odnosno na koji je način moguće i danas svoju duboku vjeru u Boga pretvoriti u služenje čovjeku, u mijenjanje teških socijalnih stanja u svijetu u kojemu živimo, u očuvanje prirodnog okoliša za buduće generacije, zapravo u stvaranje jednoga boljega svijeta. Upravo to zorno pokazuje fra u ovoj knjizi i time u cijelosti potvrđuje riječi navedene iz podnaslova knjige da on u ovom djelu donosi kako svoje vlastito viđenje osoba sv. Franje i sv. Klare i njihovih djela, tako isto i oblike nasljedovanja i štovanja koje su mu tijekom povijesti iskazivali, ali i danas iskazuju, njegovi nasljedovatelji, posebno iz Reda Manje braće, i to po cijelome svijetu, a posebno u Bosni. Knjigu se u tom smislu može promatrati i kao kratku povijest Bosne Srebrene što je u svome nasljedovanju i štovanju sv. Franje stvorio bosanski franjevac. U tom smislu knjiga će poslužiti kao dobro i za svakoga dobronamjernoga čitatelja korisno štivo.

Ivan Markešić

James Garvey
THE ETHICS OF CLIMATE CHANGE. *Right and Wrong in a Warming World*
Continuum international publishing group, London, 2008., 179 str.

James Garvey, član Kraljevskog instituta za filozofiju, u svojoj knjizi argumentira kako krajnji razlog za akciju zaustavljanja (ublažavanja) klimatskih promjena ne može biti samo ekonomski, politički, znanstveni ili društveni, premda svakako i ti aspekti moraju biti uključeni u donošenje odluke. Međutim, glavni razlog za akciju je moralni. U knjizi autor manje pažnje posvećuje znanstvenoj diskusiji o klimatskim promjenama a puno više se bavi primijenjenom etikom (u okviru filozofije morala) u argumentiranju mnogih situacija vezanih za rješavanje klimatskih promjena.

Knjiga je podijeljena u šest poglavlja u kojima se najviše pažnje posvećuje moralnim opravdanjima, odgovornosti i pravednosti. U prvom poglavlju pod naslovom *A Warmer World*, autor nas ukratko upoznaje sa znanstvenom stranom problema klimatskih promjena, navodeći neke temeljne znanstvene činjenice koje dokazuju postojanje problema. Govoreći o izgledima za budućnost, autor, koristeći podatke vrlo uglednog Međuvladinog tijela za klimatske promjene (IPCC), upozorava na porast razine mora, otapanje kriosfere, intenziviranje meteorološkog fenomena *El Niña* i sl. Kao bitan dio znanstvene priče, autor u prvom poglavlju ističe i znanstveni konsenzus postignut po pitanju globalnog zagrijavanja i klimatskih promjena koje su uzrokovali ljudi. Ovime se referira na službeni znanstveni konsenzus donesen

od strane IPCC- a 2007. godine ali navodi i ostale institucije koje su poduprle ovo službeno izvješće. Međutim, fenomen klimatskih promjena poznat je otprije pa autor navodi kako se znanost kretala prema boljem razumijevanju klime još od otkrića stakleničkog efekta iz 19. stoljeća. Dugo vremena je bilo potrebno da bi se otklonile sve sumnje u globalno zagrijavanje, međutim postoje nepobitni dokazi da se planet zagrijava, da zagrijavanje uzrokuju ljudi te da se promjene događaju rapidno, bez premca u povijesti. Autor poglavlje nastavlja, i završava, sažetim ali preciznim činjenicama o izgledima za budućnost planeta, jasnim jezikom objašnjavajući kompleksne fenomene poput promjena oceanskog kovejera, ili okidanja niza povratnih petlji u prirodi, naglašavajući da sve te opasnosti bez sumnje uzrokuje mi.

U drugom poglavlju, *Right and Wrong*, autor, imajući u vidu da čitatelj može biti i laik, pobliže objašnjava osnovne elemente etike kao grane filozofije koja se bavi moralom. Garvey primjećuje kako znanstvene činjenice ne mogu biti cijela priča. Naime, znanost nam može reći što se događa ali nam ne može reći što društvo *treba* poduzeti radi toga. To je zadaća etike, koja daje razloge za određena vjerovanja nudeći racionalna opravdanja. Dalje u poglavlju autor pobliže argumentira zašto je moralno opravdanje potrebno i na koji način se koristi. Način na koji moralno opravdanje može biti valjano ima veze s premisama i zaključkom koji logički slijedi iz tih premisa a ne s osobnim biografijama, nasljeđem ili tradicijom. Autor također razmatra činjenice o tvrdnjama da moral zapravo ne postoji, odnosno da je on izraz socijalnih potreba grupe te da u skladu s tim i varira u različitim kulturama. On jednako tako

može biti i „kodifikacija volje jačega“ kako smatra Nietzsche ili, prema darvinističkom tumačenju, ljudska manifestacija hijerarhije primata. Međutim, čak i da je sve to istina, odgovara Garvey, čak i da moral jest neka vrsta kompliciranog socijalnog ljepila, ili evolucijska dispozicija, to i dalje ostavlja puno mjesta za etiku. Naime, dio koji nema veze ni s jednim ni s drugim jest upravo valjano moralno opravdanje. Bez obzira koje je porijeklo morala, valjana moralna opravdanja za djelovanje nadilaze plitka tumačenja. Kada govori o valjanim moralnim opravdanjima autor misli na logičku konzistentnost moralnih principa. Autor ide toliko daleko da tvrdi kako ne imati moralna opravdanja za vlastito djelovanje znači živjeti besmislen život. Imati moralna opravdanja a ne djelovati u skladu s njima, nešto je puno gore, zaključuje Garvey.

Na kraju poglavlja autor se dotiče i okolišne etike. Polazeći od činjenice da velik dio etičke teorije ima veze s brigom za druge. U okolišnoj etici „drugi“ obuhvaćaju i ostale vrste (primjerice životinje) a ne samo druge ljude.

U trećem poglavlju pod naslovom *Responsibility*, autor pojašnjava odgovornost kao filozofski pojam te sve njegove moralne implikacije. Garvey kaže kako smo navikli razmišljati o individualnim, lakim za identificirati štetama, koje su lokalne i nama „pred nosom“ i u prostornom i u vremenskom smislu. Nevolja s klimatskim promjenama je da naša uobičajena paradigma ne može obuhvatiti kompleksnost te problematike. Kumulativne i naizgled neškodljive akcije mogu imati nesagledive (negativne) posljedice. Također, objašnjava autor, negativne posljedice ali i sama djela su raspršeni u prostoru i vremenu tako da

je zaista teško odrediti tko je odgovoran. Intenziviranje klimatskih promjena donosi negativne posljedice koje neće biti jednako rasprostranjene po planetu: širenje bolesti, glad, ekološke izbjeglice, kolapsi ekosustava i sl. Sve ove grozote koje nas čekaju nastavi li temperatura rasti imaju jedan uzrok: globalno zagrijavanje. Međutim, tko je odgovoran za globalno zagrijavanje, odnosno klimatske promjene? Uzroci klimatskih promjena imaju globalni aspekt, intergeneracijski aspekt te određenu teorijsku nedorečenost.

Dalje u poglavlju autor kratko objašnjava dvije „slavne“ moralne priče: dilema zatvorenika i tragedija javnog dobra. Poanta prve priče jest da je kooperacija kolektivno ispravan postupak, dok je izdaja i samoživost individualno ispravan (racionalan/isplativ) postupak. Poanta druge priče, odnosno tragedija javnog dobra je u tome što je u svačijem individualnom interesu iscrpljivanje resursa koliko god je moguće, na uštrb javnog interesa. Klimatske promjene se kako to vidi autor, uklapaju u obje ove priče. Individualni i javni interes se razlikuju dramatično. Kada se ovome pribroji potreba za međunarodnom kooperacijom te intergeneracijskom kooperacijom, stvar se dodatno kompliciraju.

Međutim, Garvey smatra kako ipak ima nade. Naime, zašto bismo morali biti sebični, zar nema ljubavi i brige među nama, pita se autor. Osim toga, ekonomska isplativost nije jedini odgovor na pitanje o interesu. Moralne vrijednosti također imaju ulogu kada se govori o interesima te zapravo nose veću težinu od novčane vrijednosti ili cost-benefit analize. Jedna od bitnih moralnih vrijednosti je pravda. Pravda se odnosi na distribuciju koristi i šteta, kaznu te korektivnu i kompenzatornu akciju.

Dakle, pitanje raspodjela ima najtežu vrijednost kada se govori o pravednoj raspodjeli konačnih resursa. Dalje u poglavlju autor detaljno objašnjava kako je razvijeni svijet odgovoran za veliku većinu emisija stakleničkih plinova te kako je to moralno relevantna činjenica za neravnomjernu ali pravednu raspodjelu prava na daljnje emisije. S koje god strane pristupa problemu, bilo da se problemu pristupa sa stanovišta distributivne pravde, povijesne odgovornosti ili sa stanovišta uzročne odgovornosti – Garvey zaključuje kako razvijeni svijet ima moralnu odgovornost da poduzme akciju oko rješavanja klimatskih promjena. Osim toga, bogate, razvijene zemlje imaju puno više sredstava i puno više prostora za smanjivanje vlastitih emisija. Na kraju poglavlja, autoru se nameće pitanje održivosti. Ako smo identificirali tko je odgovoran i tko bi trebao snositi cijenu, brigu oko buduće održivosti bi vjerojatno trebali svi dijeliti jednako, smatra autor.

Četvrto poglavlje nosi naslov *Doing Nothing* i bavi se pitanjem je li, i pod kojim uvjetima, nedjelovanje moralno opravdano.

U prethodnim poglavljima zaključeno je kako je potreba za akcijom moralno utemeljena te kako odgovornost snosi ekonomski razvijeni dio svijeta. Ipak, nitko ništa ne poduzima. Garvey kaže kako mnoge od razvijenih zemalja svoje nedjelovanje opravdavaju nesigurnošću znanstvenih tvrdnji o klimatskim promjenama. Međutim, upozorava Garvey, ovaj razlog ima pozadinu – naime poduzimanje akcije uključuje određenu cijenu. Ako ste političar, kaže Garvey, i želite skupiti izborne glasove, onda vam nije u interesu nametati cijene, pogotovo ne za nešto što ima posljedice koje su disperzirane u vremenu i prostoru. No ovo nije opravda-

nje, upozorava autor – naime, znanost o klimatskim promjenama je zapravo vrlo sigurna znanost, što dokazuju istraživanja koja provodi IPCC. Nesigurnosti koje su vezane uz prognoze budućih posljedica su zapravo takvog karaktera da se u tom slučaju primjenjuje načelo predostrožnosti, zaključuje autor. Također, Garvey smatra kako treba precizirati gdje točno nesigurnosti leže: postoje nesigurnosti o vremenskom trenutku i točnoj regionalnoj rasprostranjenosti klimatskih promjena, međutim nema nesigurnosti vezanih za same klimatske promjene, njihove negativne posljedice i ulogu ljudi u njima.

Garvey smatra kako su sve vrste nesigurnosti vezanih za znanost o klimatskim promjenama zapravo razlog za a ne protiv akcije. Također autor naglašava kako te vrste nesigurnosti ne treba pogrešno zamjenjivati za nesigurnost o potrebi akcije. Do sličnih zaključaka autor dolazi kada govori i cijeni primjene mjera za ublažavanje klimatskih promjena. Naime, moralna odgovornost za poduzimanje akcije ne ovisi od monetarnog troška te isti nije opravdanje za nedjelovanje. Osim toga, izvještaji poput Sternovog upućuju kako strah od ekonomskog troška nije ekonomski utemeljen, budući analize pokazuju kako troškovi saniranja posljedica klimatskih promjena nadilaze troškove primjene mjera za ublažavanje istih. Dalje u poglavlju se autor bavi izgovorima za nedjelovanje: tehnologija budućnosti će nas spasiti i/ili tehnologija koju imamo će nas spasiti. Ova linija razmišljanja, tvrdi autor, u velikoj mjeri podcjenjuje količinu potrebne akcije za ublažavanje klimatskih promjena, i drastično smanjenje emisija, no istovremeno upozorava, kako nas ni jedna od tih tehnologija neće spasiti. Međutim,

Garvey ne želi završiti s potpuno pesimističnim zaključkom. Autor navodi kako, da bi imale smisla, tehnologije obnovljivih izvora energije treba implementirati trenutno te uz njih promijeniti stil života. Zadnji razlog za nedjelovanje koji autor u ovom poglavlju razmatra je odgađanje akcije dok neko drugi ne poduzme prvi korak. Ovo se ponovno posebice odnosi na razvijene zemlje koje često navode kako nema smisla da one smanjuju svoje emisije, kada će neke zemlje u razvoju (Kina i Indija) ionako svojim ubrzanim razvojem te emisije nadoknaditi ili neće poduzeti ništa da svoje emisije smanje. Osim što su mnoge zemlje preuzele neke odgovornosti (ratifikacije Kyoto protokola), moralne obveze jednog aktera nisu uvjetovanje djelima ostalih aktera te su i dalje moralno obvezujuće.

Autor poglavlje zaključuje tvrdnjom kako u pozadini svakog od navedenih razloga za nedjelovanje leže sebičnost; vjerovanje kako naši životi vrijede više od života signifikantnog drugog.

U petom poglavlju, *Doing Something*, Garvey se bavi moralnom adekvatnošću predloženih mjera i akcija za ublažavanje klimatskih promjena. Garvey navodi četiri kriterija koji moraju biti uzeti u obzir kada procjenjujemo moralnu adekvatnost: povijesna odgovornost, trenutne mogućnosti, održivost i proceduralna pravednost. Iz dosadašnjeg izlaganja jasno je kako razvijeni svijet snosi veću odgovornost za uzrokovanje klimatskih promjena, iz čega slijedi kako teret mjera za ublažavanje klimatskih promjena mora biti u skladu s povijesnom odgovornošću. Također, zahtjev za održivošću mora zahvatiti sve zemlje jednako. Konačno, svi dogovori o međunarodnim mjerama moraju biti rezultat pravednog

i transparentnog procesa. Nakon kratkog pregleda sporazuma iz 1992. godine (Earth Summit u Rio de Janeiru), i Kyoto protokola iz 1997., autor procjenjuje njihovu moralnu adekvatnost. Razlozi za akciju, navodi autor, moraju objedinjavati znanstvene dokaze i moralne obveze, od kojih oboje moraju ozbiljno uzeti u obzir živote budućih generacija.

Uzimajući za primjer sporazum iz Kyota, autor korak po korak prikazuje kako taj sporazum zapravo nema ništa s povijesnom odgovornošću, trenutnim mogućnostima, održivošću, niti pravednom procedurom. Taj sporazum je rezultat nečega što autora podsjeća na trgovanje konjima, koje se temelji na sebičnim interesima te na pravu jačega (u ovom slučaju su to razvijene zemlje).

Poglavlje autor zaključuje tvrdnjom kako je održivost najvažniji kriterij, budući se tiče i naših ali i života budućih generacija, što, kako autor vjeruje, ima najveću vrijednost.

Šesto, posljednje poglavlje, nosi naslov *Individual Choices* i razmatra kako pojedinac treba postupati u slučaju ublažavanja klimatskih promjena. Garvey smatra kako je neupitno da se životi pojedinaca trebaju promijeniti, i to radikalno (ovisno kakvim životom tko živi), međutim smatra kako naši individualni izbori neće biti spas za svijet. Poduzimanje akcije ponajprije se odnosi na stanovnike razvijenih zemalja koji žive u *high-carbon* društvima i koji su pojedinačno nosioci velikih emisija ugljičnog dioksida. Većina tih emisija pak, upozorava autor, otpada na luksuzne emisije, odnosno na emisije koje dolaze iz roba i usluga koje nisu nužne a koje su uvelike dio potrošačkih navika stanovnika Zapada. U usporedbi s ostalim sta-

novnicima ovog planeta, mi (autor misli na stanovnike razvijenih zemalja) smo u najboljoj poziciji (imamo najviše ekonomskih sredstava, komfora, i egzistencijalnu sigurnost) da djelujemo po pitanju klimatskih promjena. Iako je teško vjerovati kako je vlastita odgovornost za klimatske promjene jednaka odgovornosti velikih kompanija poput Exxon Mobila, Garvey ističe kako se radi o jednakoj vrsti odgovornosti koja se razlikuje u opsegu, stoga je potrebno pronaći moduse djelovanja. Dalje u poglavlju autor se bavi psihološkim barijerama koje to djelovanje sprečavaju. Govoreći i dalje o stanovnicima razvijenih zemalja, autor zapravo objašnjava kako se radi o svojevrsnom psihološkom obrambenom mehanizmu, o poricanju, o odbijanju prihvatanja činjenice kako bismo trebali promijeniti svoje udobne živote. Garvey navodi 10 najčešćih izgovora koje pojedinci koriste kako bi opravdali svoje nedjelovanje pred drugima i pred sobom te zaključuje kako ni jedan od tih izgovora zapravo nije argument. Koristeći utilitarističke i kantijanske argumente, autor dokazuje kako svaki naš izbor nosi moralnu težinu i podložan je snošenju moralne odgovornosti. Iz toga slijede i određene smjernice za djelovanje u skladu s utilitarističkom ili Kantovom moralnom maksimom.

Osim individualnih izbora i životnog stila autor poglavlje završava razmatranjem djelovanja individue u kolektivu. Zanimljivo autor ističe kako je kolektivna akcija (kroz nevladine sektore) ne samo potrebna već i moralno nužna. Naime, društva su entiteti koje se mijenjaju a promjena može biti interno motivirana i može je iznjedrati grupa istomišljenika unutar društva. Kolektivne akcije se uvelike razlikuju u vrstama a

autor razmatra građansku neposlušnost. Građansku neposlušnost autor karakterizira kao nenasilnu, nerevolucionarnu ali ipak nezakonitu akciju. Budući smo iskoristili zakonite metode pritiska na vlade trebamo li pokušati nešto drugo, pita se autor. Odgovor je potvrđan; mnogi aspekti problema upućuju da bi akcija trebala biti radikalna a građanska neposlušnost se pokazala kao dobar alat u podizanju javne svijesti i u konačnici mijenjanju nepravdanih praksi.

Knjiga je pisana jednostavnim jezikom te autor na vrlo zanimljiv način vodi čitatelja kroz lanac argumenata o moralnom karakteru klimatskih promjena. Često korištenu ali ispraznu frazu kako je problem klimatskih promjena moralni problem, Garvey u knjizi ispunjava sasvim konkretnim argumentima i primjerima. Pisana jezikom primijenjene etike, knjiga može poslužiti za evaluaciju vlastitog mišljenja i djelovanja u vezi s klimatskim promjenama ali i kao vodič za razgovor s takozvanim skepticima globalnog zagrijavanja; u svakom slučaju, ona je vrijedan doprinos.

Jelena Pudač

Julie Andrzejewski, Marta A. Baltodano i Linda Symcox (ur.)
SOCIAL JUSTICE, PEACE AND ENVIRONMENTAL EDUCATION. Transformative Standards (The Teaching/Learning Social Justice)
Routledge, New York, 2009., 344 str.

Knjiga „Socijalna pravda, mir i obrazovanje za okoliš. Transformativni standardi (Podučavanje/Učenje socijalne pravde)“ zbornik je radova koji su priredile Julie Andrzejewski, Marta A. Baltodano i

Linda Symcox, profesorice sa Sveučilišta St. Cloud (Minnesota), odnosno Loyola Marymount (Los Angeles) i državnog Sveučilišta California (Long Beach). Svakako je važno napomenuti da je ovo izdanje u 2009. godini dobilo poznatu godišnju nagradu „Knjiga godine“ Konzorcija „Mir“, iz područja studija o miru (*Peace Consortium's 2009 Peace Studies Book of the Year Award*).

Predgovor pod naslovom „Eko-pedagogija u traganju za socijalnom pravdom i mirom“ (*Eco-Pedagogy in the Pursuit of Social Justice and Peace*) napisala je Antonia Darder (*University of Illinois, Urbana-Champaign*), u kojem obrazlaže potrebu za sveobuhvatnijim i složenijim razumijevanjem ljudske raznolikosti a za što ne vidi resurse dostupne u postojećim i prevladavajućim akademskim diktatima moći i kapitala. Pored toga, autorica podsjeća na globalno evidentnu duboku sklonost prema propitivanju načina u kojem i obrazovne politike i prakse nastavljaju biti moralni lideri u podržavanju nehumanosti kapitalizma pa stoga i na nemogućnost da se u odgojno-obrazovni sustav ugrade nove kritičke paradigme u pravcu podržavanja svekolikog života kao dragocjenog i dostojnog ljubavi i poštovanja (str. x).

Zbornik je podijeljen u četiri dijela u koja je uključeno sedamnaest priloga/rasprava a prethodi im uvodnik pod naslovom „Socijalna pravda, mir i obrazovanje za okoliš: Globalna i nedjeljiva“ (*Social Justice, Peace, and Environmental Education: Global and Indivisible*), autoricâ Julie Andrzejewski, Marte P. Baltodano i Linde Symcox. Autorice nas upoznaju s općim tezama o kojima se raspravlja u zborniku i ističu namjeru demonstriranja podjednake važnosti i integralne povezanosti socijalne